

ПОБУТ ТА ЗВИЧАЇ ЦЕХОВИХ РЕМІСНИКІВ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII – XVIII СТ.

Ремісничі корпорації являли собою своєрідне явище у соціально-економічному житті Північного Лівобережжя у XVII – XVIII ст. Значного поширення цеховий устрій набув у зв'язку з наданням містам краю магдебурзького права і мав ряд особливостей. Характерним для регіону було існування об'єднаних цехів, до яких входили ремісники різних спеціальностей. Так, у Чернігові у другій половині XVII ст. існував цех, до якого входили ковалі, слюсарі, димарі, мечники, колісники, золотники, конвісарі, римарі, токарі, склярі, стельмахи, теслі, колодії, шитники та інші „молотом працюючі” [1].

З розвитком ремесла і поглибленням спеціалізації окремих галузей, майстри вузьких професій виділялись у самостійні цехи. Але в невеликих містах цей процес відбувався повільніше, тут об'єднані ремісничі корпорації зберігалися аж до початку XIX ст. У містечках та селах, зазвичай, був один цех, який об'єднував усіх ремісників. Наприклад, у Літках на Чернігівщині до одного цеху належали ковалі, бондарі, римарі, млинарі, теслярі, пильщики і музики [2].

Цехи Північного Лівобережжя істотно розрізнялися за чисельністю ремісників, що входили до них. Більш численними були корпорації провідних галузей. Так, у Кролевецькому кравецькому цеху у 1660 р. нараховувалось 40 осіб [3]. У Чернігові у XVIII ст. до перепечайського цеху входило 56 майстрів, а до гончарського – 9 майстрів та 3 підмайстра [4].

Ремісничі корпорації Чернігівщини здебільшого складались з ремісників – чоловіків. Водночас існували цехи, що складалися виключно з жінок. Подібне ремісниче об'єднання бубличниць існувало у м. Борзні [5].

Ремісничі цехи користувалися численними привілеями та правами на врядування, судочинство, заняття ремеслом і торгівлю власними виробами, ситіння меду для цехових свят, а інколи і для продажу [6].

Цех був також військово-політичною організацією, що брала участь в охороні й обороні міста і виступала окремою бойовою одиницею міського ополчення. Так, у 1734 р. ремісничі цехи Глухова одержали „указ о неприятельском нападении; по сему (ім було запропоновано пр.авт.) справить корогву, оружие и копій” [7]. Глухівській калачницький цех також купив „поруху за пять коп и за десять алтин и за 5 денег з [с]кринки братерской” [8]. Ковальський цех Коропа на чолі з С. Котляром на початку XVIII ст. брав безпосередню участь у постачанні армії зброєю та боеприпасами [9].

Важливе місце серед обов'язків цеху посідала протипожежна охорона. Члени цеху були зобов'язані з'являтися на місце пожежі з усім необхідним інструментарієм. Наприклад, у Чернігові кравецький, шевський, різницький та пекарський цехи мусили мати „ по 3 бочки з водою, по 4 пожежні відра, по 4 щити, 2 гаки, 2 драбині й по 2 вил”, ковальський і ткацький – „по 2 бочки з водою, по 2 вил, по 2 шкіряні відра, по 1 бочці, по 1 гаку, по 1 щиту, по 1 драбині”, кушнірський і гончарський – „по 1 бочці, по 1 гаку, по 1 вилах, по 1 драбині” [10].

Усі ремісничі корпорації мали власні цехові подвір'я. Сюди сходились на цехові збори, відзначали свята, тут відбувалися церемонія прийому нових майстрів і обряд поховання. Саме тут знаходилась цехова світлиця, в якій зберігалися цехові клейноди: ікони, емблеми, прапори, статути і привілеї на заснування цеху, скринька, цехова книга,

ритуальний посуд, жезл цехмістра, печатка [11]. На цеховому дворі також розташовувались господарські споруди, лавки для продажу товарів, шинки. Його забудова залежала від заможності ремісничої організації. Нечисленні цехи поділяли двір з іншими об'єднаннями. Так, у Березні кравці й шевці мали спільний двір, на якому стояла рублена хата, дві комори й повітка [12].

Кожне ремісниче об'єднання мало свою атрибутику й символіку: прапор (хоругов, корогву), емблему із зображенням знарядь праці, мари, цехову печатку, скриньку, в якій зберігались документи і гроші. На прапорі зображувались знаряддя праці, лики святих, у тому числі покровителів об'єднання та міста, розміщувались відповідні написи. Наприклад, ткацький цех міста Ніжина мав „знамя голубое гродетуровое, с изображением образов: с одной стороны положения риз Пресвятыя Богородицы, с другой – Богоматери стоящей, над которою держат корону Сава и Исус Христос. Внизу на обеих сторонах написан челнок и звезда золотая ; около краю обведена полоса сусального золота, и обшито золотым снурком. На древке железная гелебарда” [13]. Емблему із зображенням знаряддя праці називали ціхою чи цешкою. Наприклад, за таку ознаку в Ніжинському цеху музик правила невеличка скрипка з міді, у різників Березни – мідна сокира, у чернігівських ткачів – ткацький човник, а у котлярів – мідний молоточок і т.д.[14]. Ціха зазвичай знаходилася у цехмістра і використовувалась для скликання ремісників до цехового дому. Кожен цех мав дерев'яні ноші, які використовувались при похованні – так звані мари. Значну роль у поховальній обрядовості відігравало покривало, яке знаменувало „гробные плены” і відзначалося особливою вишуканістю [15]. Святковий одяг українських ремісників вирізнявся від вбрання інших соціальних груп городян [16]. Важливе місце у життєдіяльності цеху відігравали цехові книги, до яких заносились тексти привілеїв, що надавались органами влади і регулювали діяльність ремісничих об'єднань, а також записи про надходження до „цехової скриньки” коштів та їх витрачання.

У своїй повсякденній діяльності цехи керувались статутами, які визначали умови виробництва і збуту продукції, її якість, правила поведінки й обов'язки його членів і посадових осіб, становище та кількість учнів і підмайстрів, тривалість робочого дня, періодичність цехових зборів та дотримання певних етикетних правил, а також стосунки цеху з іншими корпораціями й установами. Вони також регламентували обрядове життя ремісничого об'єднання. Статути, як правило, вироблялись самими корпораціями на підставі норм звичаєвого права у відповідності із „звичаями предків” і „за прикладом звичаїв інших міст” [17].

Цехові справи вирішувались на загальних зборах майстрів – так званих сходках. Підмайстри й учні участі в них зазвичай не брали. Виняток становили сходки, на яких розглядалися справи підмайстрів, які не мали права голосу, не могли сідати й розташовувались біля порогу [18].

Сходки цехових ремісників поділялись на регулярні та нерегулярні. Регулярними називались сходки, що відбувались періодично кілька раз на місяць. Так, у грамоті ігумена Видубицького монастиря Пахомія Подлуского на утворення ремісничого об'єднання у Літках у 1770 р. зазначалось: „Сходку мають мети з собою братия в две недели” [19]. Позачергова сходка скликала у разі виникнення невідкладних справ. За встановленими правилами на сходки мали збиратися усі цехові майстри, якщо ж „который брат кром слушной причины, не был на сходке, тот повинен дати до скринки осмак вины” [20]. Повідомлення ремісників про збори відбувалось шляхом передачі цешки, що надсилалася цехмістром. Коли справа, яка мала розглядатися на сходці, була дуже важливою, цешку передавали майстри особисто, коли повсякденна – то челядники. У випадку, коли майстер

затримував у себе цешку та „до сходки не стал, таковой шаг вины заплатит” [21].

Відбувалась сходка у цеховому домі або, в разі його відсутності, у помешканні цехмістра. Правила проведення сходки були чітко визначені у статуті ремісничого об'єднання. Так, на сходку заборонялось приходити зі зброєю, у нетверезому стані, босому, у непристойному вигляді. Прибувши на сходку, майстри розсаджувалися за старшинством, а уряд сідав за стіл, на якому стояла скринька, відкриття якої означало, що зібрання розпочалось. Майстер, який спізнився на сходку без поважних причин, карався штрафом. Під час зібрання ремісники мусили чітко дотримуватися норм етикету – не запізнюватись, не сидіти в головному уборі, не курити, не перебивати виступаючих, не підвищувати голос тощо. Покарання за порушення цих заборон та етикетних норм передбачалися у вигляді штрафів. Так, в об'єднаному цеху м. Літок ремісник, котрий порушив правила поведінки на сходці, „повинен будет вины до скрыньки братерской дать фунт воску и четвертку ладану” [22]. Дотримання цих приписів було обов'язковим для усіх членів цеху, навіть цехмістра могли покарати за недоречну поведінку (крик на майстра, лайку). За додержанням порядку стежив молодший брат, який стояв без шапки біля дверей і прислуговував майстрам.

Питання порядку денного розв'язувались під час обговорення і голосування. Право голосу на сходці мали майстри, котрі виплачували усі належні внески. Рішення ухвалювались більшістю голосів.

Ділові сходки ремісників поділялися на урядово-організаційні, виборні, судові та промислово-організаційні. На виборних сходках обирався уряд, цехмістри звітували про свою діяльність. На промислово-організаційних сходках приймали й записували нових членів цеху, вирішували поточні проблеми цехового життя: закупка сировини, продаж виробів, ціни на них, вирішення питань торгівлі, наймання, оренди, благодійні, церковні, громадські справи [23].

Судові сходки скликалися у разі скоєння злочину. Суд відбувався у присутності усіх бажаючих майстрів, а якщо розбиралися справи підмайстрів, то запрошували і їх. Цехмістер або старший брат на судовому засіданні виконували обов'язки головуєчого. Вироком цехового суду могло бути ув'язнення або покарання нагайкою [24]. У більшості випадків покарання обмежувалося сплатою певної суми грошей, але був звичай „оставити на глину за крадіжку для виробу чужої глини” [25]. Рішення про виключення ремісника за скоєний злочин із цеху могло бути переглянуте: сплативши грошовий внесок до цехової скриньки він повертався до цеху [26].

Прийняті судові рішення не могли виходити за рамки звичаю й статуту, були обов'язковими для усіх членів цеху і записувались до цехової книги. Не підлягали цеховому суду лише „раны кривавые и вины злодейские” [27]. Так, у цеховій книзі кравців і кушнірів Кролевця зазначалося: „Абы знали и ведали о том добре, же меем власть през данное стверженное нам письмо, суд всякий судити, подлуг поступку брата нашего, оприв кривавое раны и злодейства выполняющего й зайдуючого кому, того судити не маем” [28].

Для другої половини XVII – XVIII ст. характерним явищем було прагнення цехів поширити свій контроль на навколишні села. Так, Чернігівський кравецький цех у 1689 р. отримав універсал полковника Я. Лизогуба, за яким „аби при своем здавна захованом порядку зоставали непорушно, лечь вандровных тилко по селах за две мили коло города кравцов и таких, котрие бы хоч в городе учившиися того ремесла, а без поеднання цеху выйшовши з города по селах самоволне робили, позволяю забирати и до цеху в городе притягати, вписуючи тих самих що по селах оседлие мешканце, которие, под державцами своими и особливою властию зостаючи повинность свою отбувають, а однак и оседлих

давних тая нехай булет повинность, абы вендрованых самовольних кравчилов постерегаючи брали з оных цеховую повинность” [29]. Тобто цехова регламентація була не такою жорсткою як у країнах Західної Європи, а для вільного заняття ремеслом необхідно було лише сплатити певні кошти до цехової скриньки.

Окрім організації виробничого процесу та виконання судових функцій, кожне цехове об'єднання мало певні зобов'язання по відношенню до церкви та святого покровителя того чи іншого ремесла. Слід зазначити, що патронів, спільних для всіх об'єднань тієї чи іншої галузі, не існувало. Траплялося, що корпорації однієї спеціальності у різних містах мали різних покровителів. Наприклад, ремісники ковальського цеху Борзни визнавали своїм покровителем св. Миколая, Чернігова – Богородицю, а Ніжина – св. Михайла [30]. Певний виняток становили шевці, які, на відміну від інших об'єднань, майже повсюдно мали покровителями Кузьму і Дем'яна. Так було у цехах шевців Чернігова, Ніжина, Борзни та інших міст. Але загалом в Україні, на відміну від Західної Європи, так і не з'явилися „спеціалізовані” святі покровителі ремесел.

На честь своїх покровителів цехи влаштовували особливі свята. Характерною рисою патронального цехового свята були збирання продуктів і коштів для святкової трапези у складчину. Усі дії, що передували святкуванню об'єднувалися під назвою „канун”. Канун включав процедуру приготування („ситіння”) меду й пива для святкового бенкету, збирання продуктів і коштів у складчину, виготовлення свічок для передачі їх до церкви, а також вечірню церковну службу [31]. Частина напоїв, що готувалися до свята надходила на продаж і звільнялась від будь-яких „питейних сборов” [32]. Виручені кошти йшли на виготовлення святкових свічок, придбання продуктів, а також на користь церкви, до якої належало об'єднання. Збирання продуктів і грошей для майбутнього бенкету з членів цеху називався „збором на свічку” й проводився особами, спеціально призначеними з молодших майстрів [33]. Після цього відбувалась урочиста переплавка цехових свічок. Кожне об'єднання, крім звичайних свічок, мало ще й ставники – конусоподібні кольорові свічки великих розмірів [34].

Власне патрональне свято, у свою чергу, поділялось на урочисту літургію і святковий бенкет. Літургія відбувалась у церкві, де цех мав ікону свого патрона. На молебні були присутні усі майстри цеху на чолі з цехмістром, вишикувані певним чином і вбрані у святковий одяг. Підмайстри стояли окремо. Спільна святкова трапеза членів цеху відбувалась після церковної служби у цеховому будинку або, за його відсутності, у хаті цехмістра. Бенкет членів цеху на честь покровителя корпорації тривав до трьох днів.

Піклування про церкву стояло на чільному місці у благодійницькій діяльності усіх цехових об'єднань. Так, у 1679 р., об'єднавшись у братство, кожум'яки й шевці міста Погара почали збирати кошти на утримання місцевої церкви [35]. У грамоті цеху ковалів, бондарів, римарів і мельників, теслів, пильщиків та музик м. Літок від 1770 р. зазначалось, щоб „были з собою в едином братстве, и в едином цеху и абы таковой порядок межи собою заховали, яковой везде заховуется; то есть повинны напрод пильное мети о церкве Божой, и о украшенье ей старанье, так теж и о инших учинках добрых и милосердных не занедбанье”. Крім того, цех зобов'язувався „мети баченье на нищих и уломных ведлуг промощенья своего, болезнующих зась межи собою братію, должны суть посещать, а преставлшихся о госпде до гроба з належным порядком, сполне все, запроважати” [36]. Обов'язковою умовою діяльності ремісничого цеху в с. Велика Загорівка була турбота про „благолепие приходскаго храма” [37]. Скарга цехмістрів м. Олишівки на М. Будлянського від 1765 р. гетьману К. Розумовському засвідчує, що „с добротства своего учредили в пользу церкви божіей, с общества цехи и с оных как за дедов и отцов наших, так и за нас

тоей церкви божій, знатная прибыль была” [38]. Наприкінці XVIII ст. ремісничі управи на користь церкви мусили сплачувати 5 руб. щороку [39].

Патрональні свята на честь покровителів корпорацій та піклування про добробут місцевої церкви відігравали важливу роль у житті цехових ремісників і були дієвим засобом зміцнення корпоративної солідарності членів ремісничих об’єднань.

Таким чином, цехи являли собою ієрархічні корпорації, які мали самодостатній характер і поширювали вплив на всі сторони життя своїх членів. Крім суто економічних, ремісничі об’єднання другої половини XVII – XVIII ст. виконували й інші функції – соціалізації, професійного навчання молоді та підтримки церкви.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963. – С.196.
2. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – К., 1986. – С.100.
3. Лазаревська К. Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII – XIX вв. // Записки історико-філологічного відділу УАН. – К., 1925.– Кн. VI. – С.33.
4. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С.301.
5. Ефименко А. Южная Русь: очерки, исследования и заметки. – СПб, 1905. – Т.1. – С.258.
6. Пажитнов К.А. Проблема ремесленных цехов в законодательстве русского абсолютизма. – М.,1952. – С.91.
7. Ершов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII – XVIII в.в. //Записки Ніжинського інституту народної освіти. – Ніжин., 1926. – Кн. VI.– С.91.
8. Книга Глухівського цеху калачницького (підг. до вид. К.О. Лазаревської)// Український археографічний збірник. – К., 1926 – Т.1. – С.169.
9. История городов и сел УССР: Черниговская область – К., 1983. – С. 356.
10. Багалій Д. Магдебургське право на Лівобережній Україні. – Львів., 1904. – С.428.
11. Потапчук М. Малий бізнес епохи Гетьманщини // Деснянська правда. – 2004. – 9 грудня. – С.10.
12. Пляшко Л.А. Подорож до міста XVII століття. – К., 1980. – С.97.
13. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание... – С.482.
14. Пляшко Л.А. Подорож до міста XVII століття ... – С.96 – 97.
15. Добровольський П. Письменные и вещественные памятники цехового устройства. – Чернигов, 1908. – С.3.
16. Балущок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К.,1993. – С. 27.
17. Там само. – С. 21.
18. Клименко П. Цехи на Україні. – К., 1929. – Т.1. – Вип.1. – С. 21.
19. Клименко П. Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині. – Б.м., б.р. – С.213 – 214.
20. Добровольський П. Письменные и вещественные памятники цехового устройства в Черниговской губернии...– С.2.
21. Там само.
22. Клименко П. Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині... – С.13.
23. Клименко П. Цехи на Україні... – С.92.
24. Пажитнов К.А. Проблема ремесленных цехов в законодательстве русского абсолютизма... – С. 93.

25. Лазаревська К. Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII – XIX вв. ... – С.23.
26. Там само.
27. Добровольський П. Письменные и вещественные памятники цехового устройства в Черниговской губернии... – С.4.
28. Швидько А.К. Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины. – Днепропетровск, 1985. – С.54.
29. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба в городах Левобережной Украины во второй половине XVII – XVIII века. – Днепропетровск. – 1984. – С.54.
30. Балушок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників... – С.58.
31. Ситий І. Новгород-Сіверський цех калачників (1711 – 1900) // Сіверянський літопис. – 1996. – № 5. – С.39.
32. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского управления 1870 – 1901 г., с очерком истории г. Чернигова. – Чернигов., 1901. – С. LVIII.
33. Балушок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників... – С. 60.
34. Там само.
35. Пиріг П.В. Нариси соціально-економічної історії Чернігівщини в другій половині XVII ст. – К.,1998. – С.35.
36. Клименко П. Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині... – С.213.
37. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии . – К., 1893. – Т.2. Полк Нежинский – С. 144.
38. Там само. – С.105.
39. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского управления 1870 – 1901 г... – С. LXXXII.

А н н о т а ц и я

Рассматриваются особенности цехового строя, атрибуты и символов ремесленных объединений Северного Левобережья XVII – XVIII в., быт и обычаи, традиции добродетельности и корпоративные празднования ремесленников.

Володимир Луцкай

ВПЛИВ РОДИННО-ПОБУТОВОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧИХ ПОКОЛІНЬ.

Нова доба розвитку України як суверенної держави поставила проблему державного, національного, духовного і культурного відродження. Сучасні умови вимагають відродження і подальшого розвитку української національної системи освіти і виховання. Цілком очевидною стала потреба повернути вихованню справжні наукові засади, глибоко осягнути і творчо відродити й утвердити в навчальному процесі вітчизняні виховні традиції.

С. Русова писала: “впродовж історії... де тільки народ прокидався, відроджувався від занедбання з-під утисків – він перш за все утворював свою рідну школу, давав національний напрямок вихованню і навчанню...[4, 412]. Але минуло понад 15 років як Українська держава стала самостійною та незалежною, звільнилася від ярма догматів, за цей час з’явилася низка наукових і науково-методичних робіт з проблем національної школи і національної системи виховання, а системних зрушень на загальнонаціональному рівні у цьому питанні не відбулося.